

УДК 159.923

ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ХАРАКТЕРОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Статтю присвячено аналізу психологічних закономірностей характерологічного розвитку особистості в юнацькому віці. На основі експериментального дослідження структури та змісту характеру сучасних старшокласників, автором визначено характерологічні тенденції на етапі проходження вікової кризи особистості.

Ключові слова: особистість в юнацькому віці, характерологічний розвиток, особистісна криза, психологічні тенденції.

Статья посвящена анализу психологических закономерностей характерологического развития личности в юношеском возрасте. На основе экспериментального исследования структуры и содержания характера современных старшеклассников, автором выделены характерологические тенденции на этапе прохождения возрастного кризиса личности.

Ключевые слова: личность в юношеском возрасте, характерологическое развитие, личностный кризис, психологические тенденции.

The Article is devoted to the analysis of psychological laws of characterological developments of youth personality. On the basis of an experimental research of structure and the contents of character of modern senior pupils, there where allocated characterological tendencies at a stage of youth crisis of the personality.

Keywords: the youth personality, characterological development, personal crisis, psychological tendencies.

Як відомо, юнацький вік є сензитивним щодо морального самовизначення й свідомого самовиховання особистістю рис власного характеру. Особистісне становлення старшокласників відбувається завдяки формуванню світогляду (системи цінностей, принципів, переконань), критичному ставленню до себе й до суспільних норм. На думку Л.Стейнберга, у юнацькому віці активізується когнітивний і моральний розвиток (відбуваються категоризація мислення, систематизація понять, з'являються висока чутливість відносно справедливості, боротьба за ідеали, вироблення особистого “морального кодексу”) [10].

До числа новоутворень юнацького періоду Л.І.Божович також відносить формування зразків свідомої поведінки, які закріплюються у відповідних рисах характеру [1]. Здоровий розвиток творчої особистості визначається наявністю духовної спрямованості, що сприяє актуалізації

вищої потреби в пошуках сенсу життя і зумовлює формування цілісної структури характеру (Е.О.Помиткін, В.Франкл, Е.Фромм). Отже, характерологічний розвиток, спрямований на свідому побудову власного характеру, стає невід'ємною частиною особистісного становлення в юнацькому віці.

На думку С.Л.Рубінштейна, саме тоді (на етапі активної соціалізації) при розбіжності соціальних і вже існуючих особистісних цінностей може відбуватися внутрішньоособистісний конфлікт, який перешкоджає конструктивному особистісному розвитку [6]. Сьогодні вітчизняна культура, переживаючи ідеологічну кризу, характеризується відсутністю єдиної духовно-моральної лінії. Як результат, на перший план у свідомості молоді виходять прагматичні й гедоністичні цінності (комфорт, гроші, задоволення, розваги, престиж), що перешкоджає розвитку самоконтролю й вольових якостей характеру, зумовлюючи формування таких негативних рис як імпульсивність, слабовілля, марнославство. Як відзначає С.П.Тищенко, «небезпеку для здоров'я молоді представляє експансія західних, невласних традиційній культурі, цінностей (культ гіпертрофованого практицизму, індивідуалізму, пропаганда сексуальної розбещеності, орієнтація на іншу людину як на засіб реалізації потреб власного Я)"» [7, с. 344]. М.Романенко, аналізуючи деструктивний вплив засобів масової інформації на процес формування психіки молоді, описує механізм духовних підмін, що спричиняє патогенний розвиток особистості: «Під видом публікацій у сучасних журналах про моду ми бачимо хворі обличчя, неприродні пози, вираження жадоби до грошей і розваг, моделі девіантної поведінки, які нав'язують молоді нездорові стереотипи поведінки» [5, с. 218].

На думку В.Д.Менделевича, «ціннісний хаос» масової культури, що проявляється в негативному впливі ЗМІ, аморальних слоганах реклами, створює умови для соціальної ізоляції й відчуженості людей, що

призводить до розвитку невротичного характеру особистості. За експериментальними даними клінічних досліджень В.Д.Менделевича, процес невротизації особистості має вікові особливості. В юнацькому віці основою для розвитку невротичної симптоматики є стан психоемоційної перенапруги з комплексом реакцій образи, розчарування, тривоги, непевності, провини; когнітивні порушення проявляються в труднощах прийняття рішень і переходу до дій [3]. Психотравмуючий стан стимулює формування деструктивних характерологічних рис: емоційної лабільності, тривожності, песимістичності тощо. Таким чином, вплив деструктивних особливостей масової культури спричиняє розвиток девіацій характеру сучасної молоді.

Все це зумовлює актуальність вивчення особливостей характеру й визначення психологічних тенденцій характерологічного розвитку сучасної молоді.

З метою визначення психологічних закономірностей характерологічного розвитку в юнацькому віці нами було проведено комплексне дослідження структури й змісту характеру 450 старшокласників трьох загальноосвітніх та двох спеціалізованих шкіл міста Києва та Білої Церкви. В експерименті брало участь 163 учня 9-х, 140 учнів 10-х та 147 учнів 11-х класів.

Нами розроблено методичний інструментарій дослідження, який складається з трьох психодіагностичних методик: експериментальної анкети «Особистісне благополуччя», експериментального опитувальника «Структура та зміст характеру» та модифікованої методики САН (ОСАН).

За допомогою цих психодіагностичних методик було досліджено динаміку розвитку таких психологічних сфер особистості як: стан особистісного благополуччя (психофізіологічні показники, моральна самооцінка, почуття щастливості), а також емоційні та вольові риси характеру. За результатами експерименту визначено психологічні тенденції та закономірності характерологічного розвитку особистості в юнацькому віці.

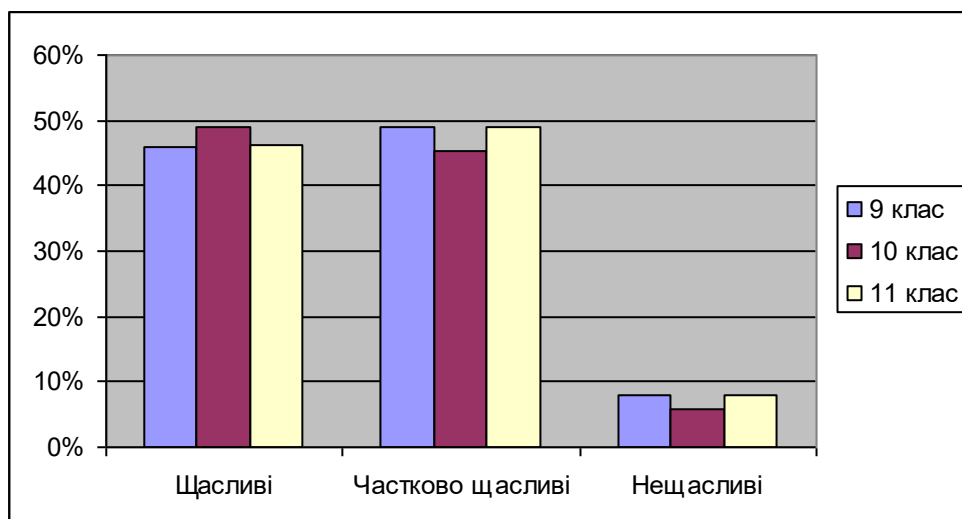
Розглянемо окремо динаміку середньостатистичних показників в кожному з кластерів зазначених вище психологічних сфер.

Цікавою є вікова динаміка такого показника як почуття *щасливості* (див. Мал. 1-2).

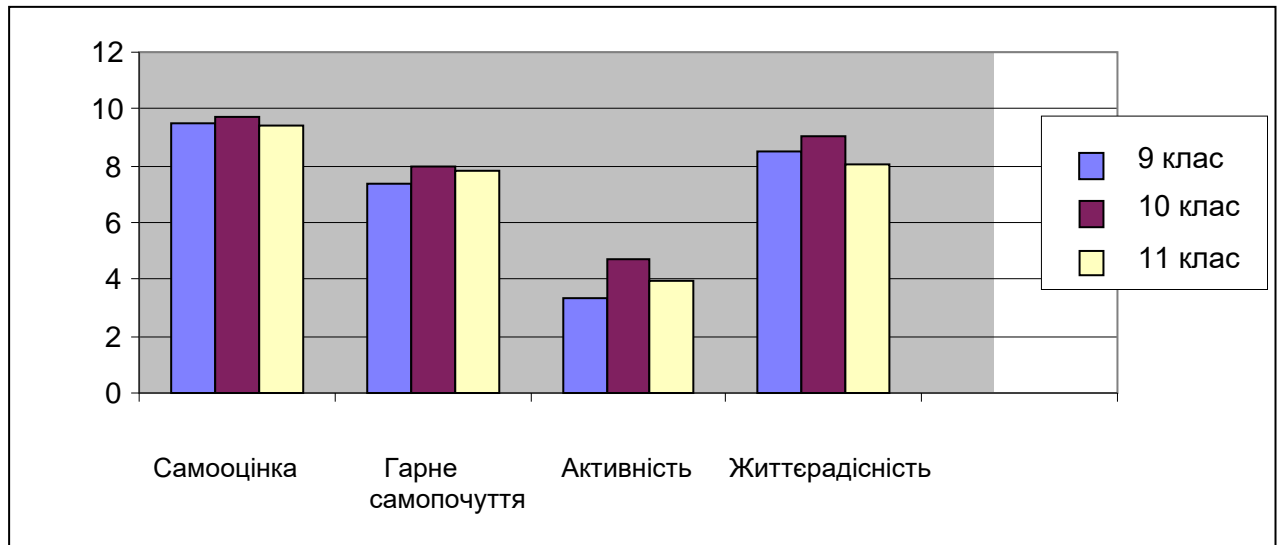
Мал. 2. Почуття щасливості в учнів 9-11 класів.

В цілому, можна сказати, що старшокласники – доволі щасливі люди: 47 % вважають себе повністю щасливими, позбавленими усіляких страждань, 48 % почуваються відносно щасливими, інколи відчуваючи психологічний дискомфорт. Проте існують 5 % учнів, які знаходяться у стані депресії, яка з віком має тенденцію до зростання (див. Мал. 2). Причиною тому можуть бути як об'єктивні обставини (стреси, міжособистісні конфлікти, невпевненість у майбутньому, соціальне відчуження), так і внутрішні чинники (психофізіологічна виснаженість).

Мал. 2. Віковий розподіл середньостатистичних показників почуття щасливості старшокласників.

Вікова динаміка середньостатистичних показників особистісного благополуччя відображено на Мал. 2-3.

Мал. 3. Вікова динаміка середньостатистичних показників особистісного благополуччя.

За даними дослідження, середньостатистичні показники самооцінки, самопочуття й життєрадісності знаходяться у межах середнього рівня. Щодо показника *активності* слід зазначити, що він дуже низький. Це свідчить про несприятливий психофізіологічний стан та переважно учнів. Особливо це виражено серед 9-класників, де активність надто низька.

Аналізуючи представлену діаграму, неважко помітити, що у 10-класників спостерігається помітне зростання усіх показників особистісного благополуччя: моральної самооцінки, самопочуття, активності, життєрадісності (мал. 3).

Це стосується й показників почуття щасливості: в 10 класі збільшується відсоток осіб, які відчують себе повністю щасливими (кількість «щасливих» учнів зростає на 3 %), і зменшується кількість учнів, що мають середній та низький рівень почуття щасливості (див. мал. 2).

Цю закономірність можна інтерпретувати як певний стан ейфорії, що зумовлений, з одного боку, відсутністю стресових умов, пов'язаних з підготовкою до іспитів (у 10-му класі немає іспитів), а з іншого зростанням психофізіологічних можливостей і життєвої активності особистості.

Проте, як правильно спрямувати ці особистісні сили, людина в 15-16 років ще не знає, оскільки в неї не вистачає життєвого досвіду.

Ця тенденція є підставою припущення про певні особливості проходження кризи юнацького віку, пік якої припадає саме на 10 клас. Можемо припустити, що зростання психофізіологічної активності є свідченням вікової або духовно-особистісної кризи й вихода на новий етап особистісного розвитку.

І це не дивно, оскільки характерологічний розвиток як складова процесу особистісного становлення, має певні етапи й кризові періоди. Є.А.Донченко й Т.М.Титаренко класифікують кризи за критеріями тривалості, продуктивності (конструктивні й деструктивні кризи) [2, с. 52-53]. Психологічні кризи характеризуються наявністю різких змін особистості, підвищенням психічної напруги, відчуттям внутрішнього дискомфорту [4, 210, 237]. Е.Еріксон пов'язує юнацький вік з кризою ідентичності, невирішення якої сприяє формуванню «дифузії ідентичності», що служить підставою розвитку специфічної патології характеру в юнацькому віці. Е.Еріксон відзначає, що молодь страждає від конфлікту ідентичності й заявляє про це в юнацькій субкультурі (негативізм, порушенні сексуальної ідентичності тощо).

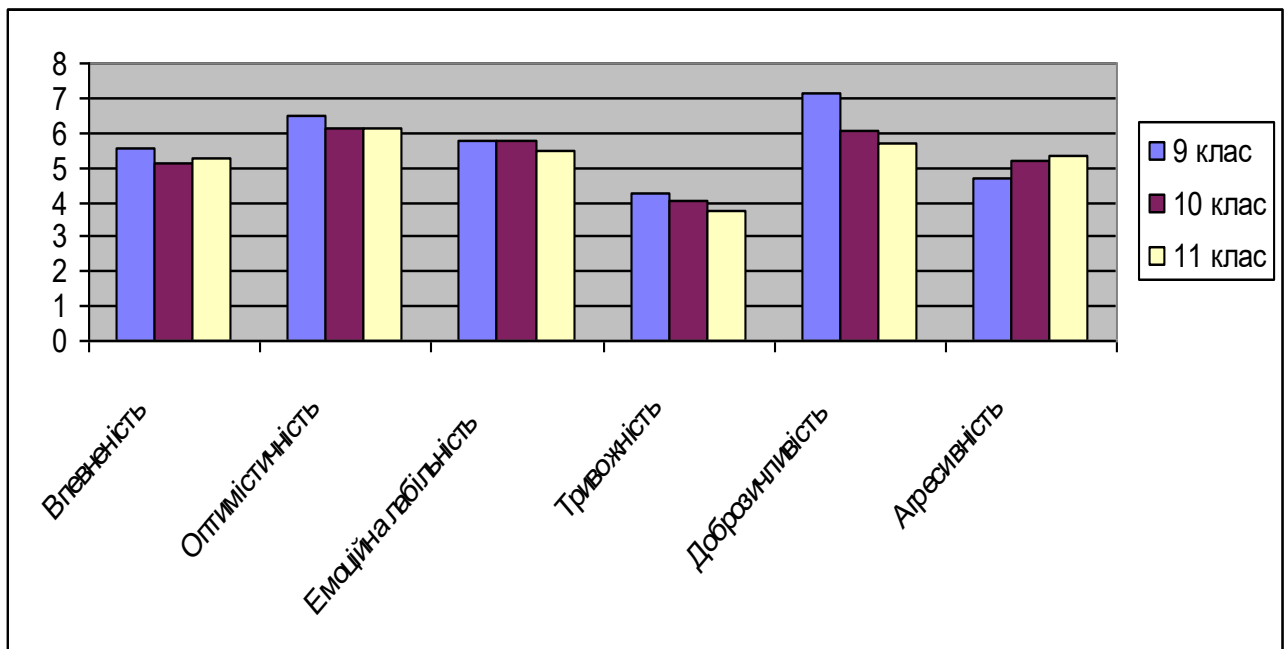
В.Франкл пише про екзистенційні кризи. Процеси, перебудови смислових структур свідомості та переорієнтація на нові життєві цінності, що відбуваються під час кризи, впливають на подальший розвиток особистості [8, с. 49-88]. Залежно від конструктивності вирішення кризи відбувається або особистісний ріст, або деградація особистості.

Таким чином, життєва криза (у тому числі й вікова – юнацька) є важливим етапом особистісного розвитку на шляху досягнення особистісної зрілості.

Як впливає вікова криза, що пов'язана з вивільненням надлишкової психофізичної енергії особистості (у вигляді активності, життєрадісності, почуття щасливості) на її характерологічний розвиток? На це питання ми

спробуємо відповісти, спираючись на результати нашого подальшого дослідження.

За допомогою експериментальної методики «Структура та зміст характеру» нами було досліджено динаміку прояву емоційних та вольових рис характеру. Було досліджено такі позитивні емоційні риси як впевненість, оптимістичність і доброзичливість та негативні – емоційна лабільність, тривожність, агресивність. Вікова динаміка середньостатистичних показників емоційних характерологічних рис відображено на Мал. 4.

Мал. 4. Середньостатистичні показники емоційних характерологічних рис.

Аналіз представленої діаграми показав, що емоційні риси характеру мають суперечливу вікову динаміку, а саме: з одного боку, стабілізуються емоції, знижується тривожність; поряд з цим впевненість та оптимістичність також мають тенденцію до зниження. Саме в юнацькому віці ми спостерігаємо чітку тенденцію до зменшення доброзичливості та зростання агресивності особистості (див. Мал. 4). Тобто позитивні емоційні риси (впевненість, оптимістичність, доброзичливість) дещо згасають, проте на перше місце виходять негативні екстравертовані емоції, що зумовлені зростанням в психофізіологічній активності (агресивність).

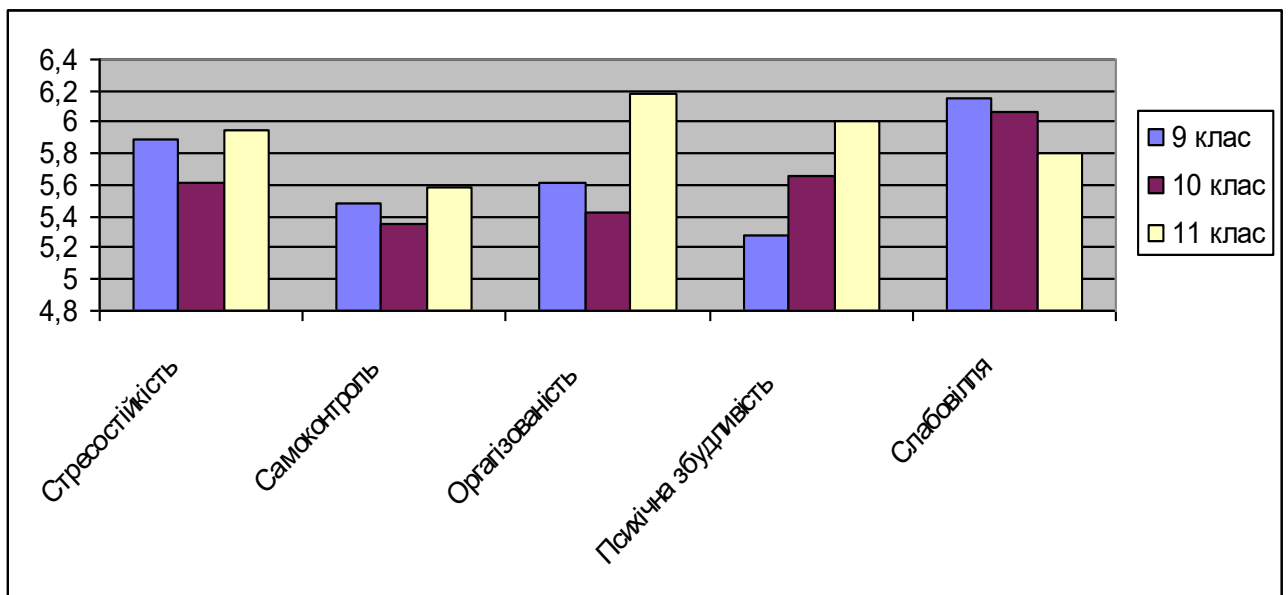
Нагадаємо, що риси характеру формуються на основі системи відношень особистості до явищ дійсності (до себе, до інших, до світу тощо). Несформованість моральних ставлень до інших людей зумовлює прояв та закріплення в складних життєвих ситуаціях руйнівних характерологічних рис – ворожості, агресії.

Іншими словами, в юнацькому віці, зіштовхуючись з протиріччями дорослого життя в умовах дефіциту життєвого досвіду та надлишкової енергії у наслідок гормональної перебудови організму, людина спрямовує енергію життєдіяльності переважно у руйнівне русло (на агресію, сексуальність, прагматичне самоствердження). Саме тоді старшокласникам вкрай необхідна духовно-моральна підтримка дорослих, набуття досвіду здійснення моральних виборів з метою конструктивного вирішення складних життєвих ситуацій.

Отже, зростання в психофізіологічній активності суперечливо позначається на динаміці емоційних рис характеру.

Цікавою є динаміка показників вольової сфери (Мал. 5).

Нами досліджувалися такі позитивні вольові риси як стресостійкість, самоконтроль, організованість, а також протилежні (негативні) риси – слабовілля і психічна збудливість.

Мал. 5. Вікова динаміка середньостатистичних показників вольових характерологічних рис.

З діаграми видно, що має місце вікова тенденція до зростання майже усіх вольових показників.

Ми припускаємо, що значне зростання психічної збудливості зумовлено впливом гормональних факторів, які є фізіологічними стимуляторами усієї психічної активності особистості в юнацькому віці.

Проте, слід звернути увагу на те, що в учнів 10 класів стресостійкість, самоконтроль та організованість дещо знижені. Це факт ще раз підтверджує попередню гіпотезу стосовно кризової перебудови характеру особистості, яка припадає саме на період навчання у 10-му класі. Коли людина уперше в житті зустрічається зі шквалом некерованих власних емоцій, відчуттів (у тому числі й негативних), то звичні способи саморегуляції не спрацьовують, що позначається на зниженні показників стресостійкості, самоконтролю й організованості. Крім того, особистість вимушена функціонувати в умовах неперервного навчання, виконання повсякдених обов'язків, та складних життєвих ситуацій майже дорослого життя. Тоді виникає потреба *свідомого* розвитку саморегуляції, виховання власного характеру. За умови самовиховання відбувається зростання стресостійкості, самоконтролю, організованості (в 11 класі) при значному зниженні слабівілля (див. Мал. 5). Це забезпечує старшокласникові успішну соціально-психологічну адаптацію до умов нового (дорослого, відповідального) життя.

Спираючись на сказане вище, зробимо ВИСНОВКИ.

Зростання в 10 класі психофізіологічної активності є свідченням вікової або духовно-особистісної кризи і вихода на новий етап особистісного розвитку.

Зустріч з протиріччями життя викликає в учнів характерологічні зміни, що виявляються спочатку у зниженні рівня тривожності, підвищеному почутті щасливості, ейфорії, агресивності.

Поряд з цим емоційно-фізіологічним підйомом виникає стан внутрішньої розгубленості, пов'язаний з дефіцитом життєвого досвіду і нездатності до конструктивної творчої самореалізації власних особистісних потенцій. Це позначається на зниженні таких

характерологічних рис як самоконтроль, стресостійкість, впевненість, оптимізм, доброзичливість. Цей дискомфортний психологічний стан спонукає старшокласників на свідоме самовиховання, з метою знаходження шляхів розв'язання складних життєвих ситуацій.

У випадку успішного проходження кризи юнацького віку й набуття навичок духовно-моральної саморегуляції відбувається розвиток вольових рис характеру (організованості, стресостійкості).

У випадку нездатності до конструктивного самовиховання молода людини, зіштовхуючись з протиріччями дорослого життя в умовах дефіциту життєвого досвіду, спрямовує енергію життєдіяльності переважно у руйнівне русло. Саме тоді старшокласникам вкрай необхідна духовно-моральна підтримка дорослих у конструктивному вирішенні складних життєвих ситуацій.

На це слід звернути увагу при сплануванні заходів щодо психологічної профілактики кризових станів старшокласників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Божович Л.И.* Проблемы формирования личности: Избр. психол. труды. – М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО "МОДЭК", 1995. – 352 с.
2. *Донченко Е.А., Титаренко Т.М.* Личность: конфликт, гармония. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 2-е изд. – 176 с.
3. *Менделевич В.Д., Соловьёва С.Л.* Неврология и психосоматическая медицина. – М.: «МЕДпресс-информ», 2002. – 607 с.
4. *Психологія життєвої кризи* / Відп. ред. Т.М.Титаренко. – К.: Агропромвидав України, 1998. – 438с.
5. *Романенко Г.* Информационный и телевизионный беспредел: что смотрят и читают наши дети // Как защитить вашего ребёнка? – УПЦ Полтавская епархия Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2003. – С. 210-227.
6. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.
7. *Тищенко С.П.* Психічне здоров'я: ціннісно-смісловий аналіз // Актуальні проблеми сучасної української психології / Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. – К.: НОРА-Друк, 2003. – Вип. 23. – С. 344-366.
8. *Франкл В.* Доктор и душа: Пер с англ. – СПб.: Ювента, 1997. – 287 с.
9. *Эриксон Э.Г.* Идентичность: Юность и кризис / Пер. с англ. – М.:Прогресс, 1996. – 344 с.
10. *Stainberg L.* Adolescence. – New-York: McCraw-Hill, 1989. – 426 p.